

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.138; 343.139

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/30>

ПОНЯТТЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

THE CONCEPT OF TRIAL'S GENERAL PROVISIONS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

**Бобечко Н.Р., д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінального процесу і криміналістики**
Львівський національний університет імені Івана Франка

**Рафальонт С.Р., асистент
кафедри кримінального процесу і криміналістики**
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню сутності загальних положень судового розгляду кримінального провадження. У ній на основі вивчення чинного кримінального процесуального закону, критичної оцінки позицій, викладених у доктрині кримінального процесу, сформульовано та розкрито ознаки, а також викладено визначення загальних положень судового розгляду. Обґрунтовано, що більшість загальних положень судового розгляду є універсальними для підготовчого провадження, судового розгляду, апеляційного і касаційного провадження, провадження за нововиявленими або виключними обставинами та стадії виконання судових рішень. З огляду на одне з логічних правил нормопроектувальної техніки формулювати такі положення у кожній з перерахованих судових стадій кримінального провадження немає потреби. Однак чимало з них зберігають своє значення й під час розгляду слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження та інших заінтересованих осіб стосовно законності й обґрунтованості процесуальних дій (бездіяльності) та рішень органів досудового розслідування і прокурора. Водночас не всі загальні положення судового розгляду або правила, що їх наповнюють, передбачені у § 1 глави 28 КПК України, мають наскрізний характер. Так, провадження в інших судових стадіях кримінального судочинства здійснюється на підставі положень, викладених у ст. ст. 318–336 КПК України, але з урахуванням процесуальних особливостей кожного з цих етапів кримінальної процесуальної діяльності. Таке твердження поширюється на полістадійні кримінальні процесуальні провадження. Доведено, що загальні положення судового розгляду викладені у вигляді загальнообов'язкових правил, які встановлюють стандарти кримінальної процесуальної діяльності під час судового провадження. Загальні положення судового розгляду охоплюють триаду способів формування змісту кримінального процесуального права. Однак за важливістю, рівнем узагальнення вони поступаються засадам кримінального провадження. З'ясовано, що загальні положення судового розгляду містять правила різного спрямування. Одні з них покликані унормувати організацію та проведення судового розгляду, другі – встановити універсальні приписи дослідження та збирання доказів у цій стадії, а треті запроваджені для вирішення інших питань, що виникають під час судового розгляду. Сформовано висновок, що загальні положення судового розгляду комплексно регулюють сферу визначеної законодавцем кримінальної процесуальної діяльності. Структурними елементами цієї діяльності є наділені процесуальним статусом суб'єкти, які реалізують різні кримінальні процесуальні функції, система процесуальних дій та система процесуальних рішень, що виконують та ухвалюють суб'єкти.

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, загальні положення, кримінальна процесуальна діяльність, суд, учасники кримінального провадження.

The article is devoted to examine of trial's general provisions of the criminal proceedings. In it, based on the study of the current criminal procedure law, critical assessment of the positions set out in the doctrine of criminal procedure, formulated and disclosed features, as well as the definition of the general provisions of the trial. It is substantiated that most of the general provisions of trial are universal for preparatory proceedings, court proceedings, appellate and cassation proceedings, proceedings on newly discovered or exceptional circumstances and stages of execution of court decisions. Given one of the logical rules of rule-making techniques, there is no need to formulate such provisions in each of these court stages of criminal proceedings. In addition, many of them remain important during the examination of complaints by participants of criminal proceedings and other interested persons concerning the legality and validity of procedural actions (inaction) and decisions of pre-trial investigation bodies and the prosecutor. At the same time, not all general provisions of the trial or the rules that fill them, provided for in § 1 of Chapter 28 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, are cross-cutting. Thus, proceedings in other judicial stages of criminal proceedings are carried out on the basis of the provisions set out in Art. 318–336 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, but taking into account the procedural features of each of these stages of criminal proceedings. This statement also applies to multi-stage criminal proceedings. It is proved that the general provisions of the trial are set out in the form of generally binding rules that set standards of criminal procedure during court proceedings. The general provisions of the trial cover a triad of ways to shape the content of criminal procedural law. However, in terms of importance, the level of generalization is inferior to the principles of criminal proceedings. It was found that the general provisions of the trial contain rules of different directions. Some of them are designed to regulate the organization and conduct of the trial, the second – to establish universal requirements for the study and collection of evidence at this stage, and the third introduced to address other issues that arise during the trial. It is concluded that the general provisions of the trial comprehensively regulate the scope of criminal procedural activities defined by the legislator. The structural elements of this activity are the entities endowed with procedural status, which implement various criminal procedural functions, the system of procedural actions and the system of procedural decisions performed and adopted by the entities.

Key words: criminal proceedings, trial, general provisions, criminal procedural activity, court, participants in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Судовий розгляд становить найважливіший етап кримінальної процесуальної діяльності. Його предметом прийнято вважати правовий спір

між державою та обвинуваченим про право держави публічно визнати його винуватим і за наявності необхідних підстав заслужено покарати, а також змусити перетер-

пті усі пов'язані з відбуванням покарання та наявністю судимості обмеження. Під час розгляду такого спору вирішується доля основних прав і свобод людини, що є найвищою соціальною цінністю, тому умови, в яких відбувається судовий розгляд, повинні гарантувати ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Одними з таких гарантій є загальні положення судового розгляду кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на вже десятилітній період дії КПК України 2012 р., проблематика загальних положень судового розгляду кримінального провадження не привертає належної уваги правників. У доктрині вітчизняного кримінального процесу досліджені лише окремі складові частини цього інституту, а саме межі судового розгляду та пов'язані з ним питання, головуючий у судовому засіданні, відкладення судового розгляду та дистанційне судове провадження. Водночас поняття, ознаки, значення, система загальних положень судового розгляду здебільшого досі висвітлені у підручниках, навчальних посібниках з курсу кримінального процесу, коментарях до КПК України, а також на рівні нечислених наукових статей, авторами яких є Д.І. Антошак, Н.В. Кіцен, Д.В. Мілушев. У радянський період питання цієї спрямованості були присвячені навчальний посібник Н.Я. Калашнікової та дисертація Н.О. Дудко. Очевидно, що цього явно недостатньо для ґрунтовної наукової розвідки загальних положень судового розгляду.

Метою статті є дослідження загальних положень судового розгляду кримінального провадження щодо формулювання ознак та визначення дефініції цього нормативного утворення.

Виклад основного матеріалу. Норми, що регламентують судовий розгляд кримінального провадження, мають різне призначення. З одного боку, вони встановлюють умови, які кримінальний процесуальний закон висуває до судової діяльності у центральній стадії кримінального провадження, а з іншого боку, містять правила, що визначають послідовність, порядок і підстави проведення процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень. Такий висновок підтверджується встановленою структурою глави 28 КПК України. Так, § 1 визначений як «Загальні положення судового розгляду», § 2 – «Межі судового розгляду», а у § 3 нормативно врегульована «Процедура судового розгляду». Нарешті, глава 29 КПК України присвячена регламентації ухвалення та проголошення рішень суду першої інстанції, а також супутніх питань. Незважаючи на виокремлення цього комплексу кримінальних процесуальних норм в окрему главу «Судові рішення», він зберігає приналежність до судового розгляду.

Подібна неоднорідність змісту кримінальних процесуальних норм характерна також для досудового провадження. Враховуючи таку процесуальну особливість, законодавець у главі 19 КПК України закріпив загальні положення досудового розслідування.

Як вважає Л.М. Лобойко, таке правове регулювання не означає, що для інших стадій загальних положень не існує. Вони можуть бути виведені з норм, що регулюють провадження у конкретній стадії [1, с. 14]. Схожу позицію наводить Н.В. Кіцен: «провадження у будь-якій стадії кримінального процесу характеризується наявністю загальних умов провадження у стадії, які є проявом кримінально-процесуальної форми і визначають вимоги до здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень» [2, с. 2].

Наведений підхід є дискусійним.

Внутрішня побудова нормативно-правового акта повинна бути збалансованою, забезпечувати узгодженість усіх частин його тексту, логічну послідовність викладу матеріалу. Сам текст цього акта має бути максимально економічним, оптимально ємним. Нарешті, зміст нормативно-пра-

вового акта не повинен дублювати однакові положення, які викладені в тексті цього акта [3, с. 187–192, 449–450].

У позиції про існування загальних положень кожної стадії кримінального провадження не взяті до уваги вищевказані вимоги до нормопроекування. Однак з неї випливає, що стадії кримінального провадження настільки відрізняються одна від одної, що для кожної з них встановлені власні найістотніші умови, за яких здійснюється кримінальна процесуальна діяльність на конкретному етапі. Однак за такого підходу не враховується явище уніфікації кримінальної процесуальної форми. Такий показник системності кримінального провадження не варто ігнорувати. Наприклад, початок підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 313 КПК України), апеляційного (ч. 2 ст. 405 КПК України) та касаційного (ч. 2 ст. 434 КПК України) розгляду відбувається за правилами, передбаченими ст. ст. 342–345 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 405 КПК України, апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 434 КПК України, касаційний розгляд проводиться згідно з правилами розгляду в суді апеляційної інстанції з урахуванням особливостей, визначених главою 32 КПК України. Заява про перегляд судового рішення за новоявленими або виключними обставинами розглядається судом згідно з правилами, передбаченими кримінальним процесуальним законом для кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд (ч. 1 ст. 466 КПК України). Нарешті, відповідно до ч. 3 ст. 539 КПК України, клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням вироку, розглядається згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст. ст. 318–380 КПК України, з урахуванням положень Розділу VIII цього кодифікованого акта.

Отже, у правилах, які регламентують здійснення кримінального провадження у судових стадіях, чимало спільного. Однак цей висновок не стосується досудового і судового проваджень. Незважаючи на однакову сутність більшості процесуальних дій пізнавальної спрямованості для досудового розслідування та судового розгляду, у § 3 глави 28 КПК немає відсільних норм до правил проведення слідчих (розшукових) дій. Це пояснюється відмінностями у процесуальній формі, зумовленими особливостями стадії кримінального провадження, різними процесуальними умовами, в яких відбувається процес доказування, неоднаковістю у суб'єктах, які беруть у ньому участь, і навіть різною метою проведення процесуальних дій.

Рух кримінального провадження здійснюється в одній досудовій та шести судових стадіях. У цьому проявляється логіко-функціональна послідовність стадій кримінального провадження. Процесуальна форма досудового та судового проваджень різняться істотно. Хоча кожна судова стадія кримінального провадження має свої процесуальні особливості, спільного між ними в умовах докримінальної процесуальної діяльності суду та учасників судового провадження більше, ніж відмінного, тому виокремлення загальних положень окремо взятих судових стадій кримінального провадження недоречно.

Для формулювання визначення поняття «загальні положення судового розгляду» насамперед необхідно з'ясувати трактування філологами мовних одиниць «загальний» та «положення».

В українській мові слово «загальний» вживають у таких значеннях: той, який стосується, торкається всіх, усього, поширюється на всіх, на все загалом; той, який призначений для спільного користування кількома, багатьма; той, у якому беруть участь усі присутні; той, який виявляється всіма, який виходить від усіх; у повному обсязі, у повній кількості, загалом, весь; той, який містить лише головне, суттєве, без подробиць, основний; який стосується основ чого-небудь, охоплює всі основні сторони чогось; той,

який не має спеціального, фахового ухилу, спеціального призначення; позбавлений конкретності, схематичний, абстрактний; той, який сприймається як відображення багатьох однорідних предметів, явищ тощо [4, с. 67–68].

Для цього дослідження придатними є усі наведені розуміння, за винятком передостаннього, адже правила, про які йдеться у главі 28 КПК України, є конкретними та чіткими.

Будучи філософською категорією, разом з одиничним та особливим загальне фіксує об'єктивну наявну спільність між ними в межах певної якісної визначеності [5, с. 368].

Натомість серед тлумачення такої мовної одиниці, як «положення», особливий інтерес становить її розуміння як «зведення правил, законів тощо з певного питання» [6, с. 91].

Наведені трактування братимуться до уваги під час формулювання дефініції загальних положень судового розгляду.

У доктрині кримінального процесу відсутній єдиний підхід до розуміння поняття «загальні положення судового розгляду».

З позиції одних дослідників, «загальні положення судового розгляду – це сукупність (система) процесуальних дій, що спрямовані на виконання основних завдань кримінального судочинства» [7, с. 319]. «Трактування загальних умов (положень) судового розгляду припускає, що до них можна віднести будь-які норми про судовий розгляд, бо всі вони можуть діяти протягом усього судового розгляду й впливати на здійснення всіх процесуальних дій з огляду на те, що всі норми права так чи інакше кореспондують між собою як безпосередньо, так і опосередковано» [8, с. 42].

Наведені дефініції та розуміння аналізованої категорії є настільки загальними та абстрактними, що під них підпадають не лише загальні положення судового розгляду, але й процесуальні дії, унормовані у § 3 глави 28 КПК України. Оскільки у визначенні йдеться про процесуальні дії, спрямовані на виконання основних завдань кримінального провадження, то таке визначення також може стосуватися слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Також дехто з процесуалістів оспорує правильність узагальнення понять «загальні положення судового розгляду» та «норми», оскільки ці категорії знаходяться у різних площинах розуміння права. «Якщо поняття «загальні умови» характеризує право з точки зору змістовно-системної сторони, то поняття «норми права» слід віднести до формально-системної сторони, що робить їх узагальнення неможливим» [9, с. 418].

Скоріше, навпаки, норми кримінального процесуального права визначають зміст правового регулювання, а загальні положення судового розгляду є формою. До того ж обидві категорії відображають інституційну характеристику права. Оскільки кримінальні процесуальні норми є первинним елементом кримінального процесуального права, то розкрити сутність такого нормативного утворення, як загальні положення судового розгляду, не використовуючи норми цієї галузі права, неможливо.

Інші автори під загальними положеннями судового розгляду розуміють «такі вимоги кримінального процесуального закону, які виражають найважливіші і типові властивості цієї стадії і проявляються протягом усього періоду її реалізації» [10, с. 356].

Порівняно з попереднім це визначення має перевагу, адже у ньому виокремлені такі ознаки загальних положень судового розгляду, як розкриття суттєвих особливостей цієї стадії кримінального провадження та дія упродовж часу здійснення судового розгляду. З іншого боку, його лаконічність не в змозі розкрити повний зміст аналізованої категорії. До того ж реалізація положень, про які йдеться, впродовж усього періоду судового розгляду не є визначальною. Важливіше акцентувати увагу

на суб'єктах, процесуальних діях, процесуальних рішеннях та етапах судового розгляду, яких стосуються загальні положення.

Окремі дослідники не погоджуються з такими ознаками загальних положень судового розгляду, оскільки «запропоноване трактування загальних умов судового розгляду припускає, що до них можна віднести будь-які норми про судовий розгляд, бо всі вони можуть діяти протягом усього судового розгляду і впливати на здійснення всіх процесуальних дій з огляду на те, що всі норми права так чи інакше кореспондують між собою як прямо, так і опосередковано. Крім того, будь-які норми визначають істотні особливості стадій вже тому, що, будучи елементом судового розгляду, вони є відмінними від норм, що є елементом інших стадій, тому відособлюються» [9, с. 418].

Наведені аргументи не видаються переконливими.

Так, у них не враховано поділу кримінальних процесуальних норм за обсягом регулятивного впливу на загальні та спеціальні. Загальні кримінальні процесуальні норми регулюють кримінальні процесуальні відносини певного роду, використовуючи високий ступінь узагальнення, а спеціальні – відповідний вид кримінальних процесуальних відносин, у зв'язку з чим містять деталізовані приписи порівняно із загальними нормами. До того ж така оцінка суперечить кримінальній процесуальній регламентації судового розгляду. Наприклад, норми, що регламентують вступну промову сторін кримінального провадження, поширюють дію лише на підготовчий етап судового розгляду, норми, які врегульовують порядок проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості, стосуються такої частини судового розгляду, як з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами, а норми, котрі унормовують порядок вирішення судом питань під час ухвалення судового рішення, призначені для застосування у заключному етапі судового розгляду, яким є ухвалення та проголошення судового рішення.

Системний аналіз норм кримінального процесуального права дає можливість констатувати чималу подібність між судовими стадіями кримінального провадження, зокрема у регламентації умов до кримінальної процесуальної діяльності, яку здійснюють суд та учасники кримінального провадження. У цьому виражається уніфікація кримінальної процесуальної форми. Натомість у вищенаведеному підході така особливість кримінальної процесуальної форми не врахована, перевага віддана лише її диференціації. Крім того, кожна норма кримінального процесуального права має свою спеціалізацію, тому визначати особливості стадії кримінального провадження призначені не будь-які кримінальні процесуальні норми, а лише ті, що встановлюють вихідні засади кримінального провадження, основи кримінального процесуального регулювання у відповідному етапі кримінальної процесуальної діяльності. Такі норми наділені універсальністю, мають загальний характер.

Ще одні науковці характеризують загальні положення судового розгляду «як нормативні приписи, які сприяють реалізації принципів кримінального процесу і створюють гарантію постановлення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення у справі» [11, с. 359].

У цьому формулюванні опосередковано відображена така ознака загальних положень судового розгляду, як зв'язок, обумовленість із засадами кримінального провадження. Натомість інші ознаки відсутні. Окрім того, трактування загальних положень судового розгляду як гарантій ухвалення правосудного судового рішення скоріше вказує на значення цієї категорії, ніж на її властивість.

На думку В.О. Попелюшка, загальні умови судового розгляду – це закріплені законом обов'язкові правила розгляду кримінальних справ у суді першої інстанції, які виражають характерні особливості судового розгляду як центральної та основної стадії кримінального процесу

і які забезпечують втілення у цій стадії всіх принципів кримінального судочинства [12, с. 44–45].

У наведеному визначенні вдало поєднані дві попередньо виокремлені ознаки загальних положень судового розгляду. Проте це формулювання не претендує на повноту, адже інші ознаки цієї категорії у ньому не відображені.

Дещо інше трактування аналізованого поняття запропонувала Н.О. Дудко. Авторка визначає загальні положення судового розгляду як вимоги кримінального процесуального закону, що встановлюють загальні та водночас специфічні правила діяльності суду та учасників судового розгляду під час кримінального провадження в судовому засіданні [13, с. 37].

Перевагами такої дефініції є наділення загальних положень судового розгляду універсальним характером, оскільки вони поширюють дію на всіх суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності в суді, підлягають реалізації впродовж усього судового розгляду у кожному кримінальному провадженні.

З іншого боку, до змісту запропонованого визначення є низка застережень.

Так, в основу загальних положень судового розгляду закладені не лише зобов'язуючі та забороняючі норми кримінального процесуального права, але й уповноважуючі. Наведемо декілька прикладів. Згідно з ч. 3 ст. 318 КПК України, за необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду. Відповідно до ч. 2 ст. 319 КПК України, суд вмотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд із початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді. Також суд має право постановити ухвалу про привід обвинуваченого та (або) ухвалу про накладення на нього грошового стягнення у разі неприбуття обвинуваченого за викликом у судові засідання (ч. 1 ст. 323 КПК України). З огляду на це загальні положення судового розгляду є втіленням не стільки вимог, скільки правил.

У дефініції простежується логічна суперечність, адже загальні положення судового розгляду не можуть одночасно мати і універсальний, і спеціалізований характер. У них відображені лише однакові підходи до перевірки доказів (ст. ст. 319, 322, ч. ч. 2–6 ст. 333, ст. 336 КПК України), але сам порядок проведення відповідних процесуальних дій пізнавальної спрямованості виходить за межі правил § 1 глави 28 КПК України.

У доктрині кримінального процесу акцентовано увагу на ще одному аспекті загальних положень судового розгляду, що має велике значення як для науки, так і для правозастосування.

Так, загальні умови¹ судового розгляду – це закріплені у КПК єдині для всіх судових стадій правила, що конкретизують зміст принципів кримінального процесу стосовно судового розгляду, відображають специфіку судового розгляду і призначені для створення умов успішного та повного вирішення завдань кримінального судочинства в судових стадіях [14, с. 52].

Особливістю цього формулювання порівняно з попередніми є те, що його автор поширює дію загальних положень судового розгляду не лише на центральну стадію кримінального провадження, але й на інші його судові стадії. Така позиція заслуговує на увагу, проте з певними застереженнями.

Насамперед варто зазначити, що такий підхід одержав правову регламентацію у КПК Республіки Молдова. Аналіз норм глави 1 «Загальні умови судового розгляду» розділу II «Судовий розгляд» цього кодифікованого акта дає

можливість стверджувати, що вони встановлюють умови до діяльності учасників судового провадження, суду першої та апеляційної інстанцій (ч. ч. 1, 5, 6 ст. 321, ч. ч. 2, 3, 4 ст. 323, ст. ст. 326, 327, 336), а також судової інстанції загалом (ч. ч. 1, 2 ст. 314, ст. 315, ч. 1 ст. 371, ч. ч. 1, 4 ст. 319, ч. 5 ст. 320, ч. 6 ст. 322, ч. ч. 2, 3 ст. 324, ст. ст. 328, 329, 331, 332, ч. 1 ст. 333, ч. 2 ст. 335, ст. ст. 341, 342) [15].

У такому унормуванні є сенс. У всіх судових стадіях кримінального провадження діють такі загальні положення судового розгляду, як строки і загальний порядок судового розгляду (ст. 318 КПК України), незмінність складу суду (ч. 1 ст. 319 КПК України), головуючий у судовому засіданні (ст. 321 КПК України), безперервність судового розгляду (ст. 322 КПК України), право перебувати в залі судового засідання (ст. 328 КПК України), обов'язки присутніх у залі судового засідання (ст. 329 КПК України), заходи до порушників порядку судового засідання (ст. 330 КПК України), застосування заходів забезпечення кримінального провадження в суді (ст. ст. 331, 333 КПК України), зупинення судового провадження (ст. 335 КПК України), проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (336 КПК України). Зазначені положення є універсальними для підготовчого провадження, судового розгляду, апеляційного і касаційного проваджень, провадження за нововиявленими або виключними обставинами та стадії виконання судових рішень. З огляду на одне з логічних правил нормопроектувальної техніки (недопустимість дублювання нормативних приписів) формулювати такі положення у кожній з перерахованих судових стадій кримінального провадження немає потреби.

Однак чимало з них зберігають своє значення й під час розгляду слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження та інших заінтересованих осіб стосовно законності й обґрунтованості процесуальних дій (бездіяльності) та рішень органів досудового розслідування і прокурора. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 306 КПК України, розгляд таких скарг відбувається за правилами судового розгляду, передбаченими ст. ст. 318–380 цього кодифікованого акта. Під час розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення процесуальних дій та застосування деяких заходів процесуального примусу, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод особи, також діють деякі загальні положення, викладені у § 1 глави 28 КПК України. Наприклад, йдеться про головуючого в судовому засіданні (ст. 321 КПК України), обов'язки присутніх у залі судового засідання (ст. 329 КПК України), заходи до порушників порядку судового засідання (ст. 330 КПК України).

Водночас не всі загальні положення судового розгляду або правила, що їх наповнюють, передбачені у § 1 глави 28 КПК України, мають наскрізний характер.

Так, у ч. 1 ст. 314 КПК України визначений п'ятиденний строк для призначення підготовчого судового засідання. У контрольних судових стадіях кримінального провадження встановлені строки перевірки апеляційних, касаційних скарг (ст. 398, ч. 1 ст. 401, ч. 1 ст. 428, ч. 1 ст. 430 КПК України), а також власні правила, що регламентують наслідки неприбуття учасників судового провадження (ч. 4 ст. 401, ч. 4 ст. 405, ч. 4 ст. 430, ч. 4 ст. 434, ч. 2 ст. 466 КПК України). До того ж кримінальний процесуальний закон закріпив строки розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді (ч. 2 ст. 422 КПК України) та строки розгляду апеляційної скарги на ухвалу суду про вибір запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також про продовження строку тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті (ч. 3 ст. 422¹ КПК України). Частиною 1 ст. 466 КПК України встановлено двомісячний

¹ Терміни «положення» та «умови» співвідносяться як форма та зміст. Положення є зовнішнім виразом умов до кримінальної процесуальної діяльності суду та учасників судового провадження.

строк для розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Відповідно до ч. 3 ст. 539 КПК України, клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст. ст. 318–380 КПК України, з урахуванням положень Розділу VIII цього кодифікованого акта.

Інакше кажучи, провадження в інших судових стадіях кримінального судочинства здійснюється на підставі положень, викладених у ст. ст. 318–336 КПК України, але з урахуванням процесуальних особливостей кожного з цих етапів кримінальної процесуальної діяльності.

Вищенаведений висновок поширюється на полістадійні кримінальні процесуальні провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 500 КПК України, судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей, а також уповноваженого підрозділу органів Національної поліції, якщо вони з'явилися або були викликані в судові засідання, згідно із загальними правилами кримінального процесуального закону. Згідно з ч. 1 ст. 512 КПК України, судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами цього кодифікованого акта.

В одній з найповніших дефініцій цієї категорії загальні положення судового розгляду визначаються як «встановлені законом правила, які виражають особливості здійснення кримінального провадження в стадії судового розгляду та найбільш істотні вимоги до його порядку, сприяють реалізації засад кримінального провадження у цій стадії та забезпечують ухвалення законного, обгрунтованого і справедливого судового рішення» [16, с. 529; 17, с. 269].

У подібний спосіб Л.М. Лобойко формулює визначення загальних положень стадії кримінального процесу: «встановлені і обумовлені принципами кримінального процесу правила, що виражають найважливіші типові властивості стадії процесу і визначають найбільш суттєві вимоги, що висуваються до порядку провадження процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень і проявляються протягом усього періоду її реалізації» [1, с. 14].

Однак і такі формулювання потребують удосконалення. Аналіз змісту § 1 глави 28 КПК України не дає підстав говорити про регламентацію у ній істотних вимог до порядку, тобто послідовності, черговості судового розгляду, провадження у ньому процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень. Цьому присвячений § 3 зазначеної глави та глава 29 КПК України.

У процесуальній літературі під загальними положеннями судового розгляду також розуміють такі вимоги кримінального процесуального закону, які виражають характерні процесуальні особливості судового провадження (зокрема, судового розгляду), забезпечують втілення у ньому засад кримінального провадження, впливаючи на вчинення процесуальних дій та рішень суду й учасників судового провадження, задля створення умов, необхідних для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження, сприяння у проведенні процесуальних дій, пов'язаних з дослідженням та оцінюванням доказів, гарантування їх здійснення з найменшими затратами сил і засобів [18, с. 128].

У цій дефініції, окрім акцентованих раніше ознак загальних положень судового розгляду, отримала відобра-

ження ще одна, а саме вплив на проведення процесуальних дій у центральній стадії кримінального провадження. Водночас загальні положення судового розгляду позначаються на ухваленні процесуальних рішень. Крім того, загальні положення судового розгляду як відносно самостійне нормативне утворення навряд чи здатні самостійно створити умови для всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження. Правила, що становлять їхній зміст, скоріше, здійснюють свій внесок поряд з іншими кримінальними процесуальними засобами в ухвалення правосудного судового рішення як під час, так і за наслідками судового розгляду. Також доречно зазначити, що загальні положення судового розгляду сприяють оцінюванню доказів, але не проведенню процесуальних дій, пов'язаних із ним, оскільки оцінка доказів є мисленево-логічною діяльністю. Нарешті, на здійснення процесуальних дій з найменшими затратами сил і засобів спрямована кримінальна процесуальна форма загалом, а не лише загальні положення судового розгляду.

На підставі вищенаведеного аналізу норм кримінального процесуального закону та думок, висловлених у спеціальній літературі, доходимо висновку, що загальні положення судового розгляду характеризують такі ознаки:

1) передбачені у кримінальному процесуальному законі правила, що є проявом реалізації засад кримінального провадження у стадії судового розгляду;

2) спрямовані на регламентацію організації та проведення судового розгляду, деяких приписів щодо дослідження та збирання доказів у цій стадії, а також вирішення інших питань, що виникають під час судового розгляду;

3) розкривають процесуальні особливості стадії судового розгляду;

4) поширюються на усіх суб'єктів, що беруть участь у судовому розгляді, та на присутніх у залі судового засідання, поширюють дію на усі етапи судового розгляду незалежно від категорії кримінального провадження, здійснюють вплив на вчинення багатьох процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень, стосуються усіх видів проваджень у суді першої інстанції.

Розкриємо ці ознаки.

Передбачені у кримінальному процесуальному законі правила, що є проявом реалізації засад кримінального провадження у стадії судового розгляду. Загальні положення судового розгляду викладені у вигляді загальнообов'язкових правил, які встановлюють стандарти кримінальної процесуальної діяльності під час судового провадження.

Більшість таких правил є веліннями (позитивними зобов'язаннями), адресованими суду та учасникам судового провадження. Вони призначені покласти на цих суб'єктів кримінального провадження обов'язки активної діяльності, динамічного змісту. Так, особи, присутні у залі судового засідання, під час входу до нього суду та під час виходу суду повинні встати (ч. 1 ст. 329 КПК України). Відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК України, незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Менше загальних положень судового розгляду сформульовані як дозволи. Вони покликані забезпечити ініціативність, активність у діяльності суду та учасників судового провадження. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 331 КПК України, під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або вибрати запобіжний захід щодо обвинуваченого. Відповідно до ч. 3 ст. 337 КПК України, задля ухвалення

справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише щодо зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

Іноді в унормуванні загальних положень судового розгляду законодавець вдається до суддівського розсуду. Наприклад, якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про відкладення судового розгляду (ч. 2 ст. 326 КПК України).

Серед способів правового регулювання загальних положень судового розгляду наявна заборона. Вона становить імперативну вимогу утриматися від дій, що порушують права та законні інтереси особи. Відповідно до ч. 2 ст. 336 КПК України, суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього виступає. Така заборона є абсолютною та має інформативний характер. Водночас вона є умовною, оскільки кримінальний процесуальний закон встановлює необхідні юридичні факти її дії, а саме заперечення обвинуваченого та його перебування поза межами приміщення суду.

Отже, загальні положення судового розгляду охоплюють тісячу способів формування змісту кримінального процесуального права. Однак за важливістю, рівнем узагальнення вони поступаються засадам кримінального провадження.

Варто погодитися з висновком, що загальні положення судового розгляду є нормами меншого ступеня узагальнення, які випливають із засад кримінального провадження, деталізують їх та поширюють свою дію на усе судові провадження [18, с. 127–128].

Дійсно, загальні положення судового розгляду зумовлені визначальними ідеями, закріпленими у главі 2 КПК України, виконують щодо них службову роль, сприяючи їх реалізації. Зокрема, припис про те, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку (ч. 1 ст. 318 КПК України), є виразом засади розумних строків. Правила, згідно з якими судовий розгляд здійснюється з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених кримінальним процесуальним законом, що у судові засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження, а також ті, що встановлюють наслідки неприбуття учасників судового провадження (ч. 2 ст. 318, ст. ст. 323–327 КПК України), є проявами засад змагальності, диспозитивності, забезпечення права на захист, всебічного, повного та неупередженого з'ясування обставин кримінального провадження. У такому загальному положенні, як проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (ст. 336 КПК України), одержали конкретизацію засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, публічності, гласності та відкритості судового провадження, безпосередності дослідження доказів, змагальності, диспозитивності, забезпечення права на захист. Подібні приклади можна навести стосовно інших загальних положень судового розгляду.

Спрямовані на регламентацію організації та проведення судового розгляду, деяких приписів щодо дослідження та збирання доказів у цій стадії, а також вирішення інших питань, що виникають під час судового розгляду.

Правила, які наповнюють загальні положення судового розгляду, мають різне призначення. Ще у кінці XIX

ст. І.Я. Фойницький поширював дію загальних умов на суб'єктів, предмет і порядок судового розгляду [19, с. 430]. Очевидно, що відтоді кримінальне процесуальне законодавство зазнало істотних змін, а доктрина кримінального процесу збагатилася новими ідеями, підходами до цієї проблематики.

Системний аналіз КПК України дає можливість стверджувати, що загальні положення судового розгляду містять правила різного спрямування. Одні з них покликані унормувати організацію та проведення судового розгляду, другі – встановити універсальні приписи дослідження та збирання доказів у цій стадії, а треті запроваджені для вирішення інших питань, що виникають під час судового розгляду.

Судовий розгляд – це складний за структурою та процесуальною формою, значний за обсягом і змістом процесуальних дій та рішень, широкий за суб'єктним складом етап кримінальної процесуальної діяльності. Задля ефективного виконання покладених на цей етап завдань судовий процес має бути належно організованим. Для цього законодавець установив єдині організаційні правила проведення судового розгляду. До них належать строки і загальний порядок судового розгляду (ст. 318 КПК України), головування у судовому засіданні (ст. 321 КПК України), наслідки неприбуття учасників судового провадження (ст. ст. 323–327 КПК України), право перебувати в залі судового засідання (ст. 328 КПК України), обов'язки присутніх у залі судового засідання (ст. 329 КПК України), заходи до порушників порядку судового засідання (ст. 330 КПК України), визначення меж судового розгляду (ст. 337 КПК України).

Разом із правилами, що визначають порядок проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час судового розгляду (ст. ст. 332, 351–362 КПК України), кримінальний процесуальний закон установлює універсальні правила, відповідно до яких має відбуватися дослідження, а за потреби й збирання доказів на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності. Таке унормування пояснюється особливостями пізнання у стадії судового розгляду порівняно з досудовим розслідуванням. Ці групи правил співвідносяться як окреме і загальне. До останніх належать такі загальні положення судового розгляду, як незмінність складу суду (ст. 319 КПК України), запасний суддя (ст. 320 КПК України), безперервність судового розгляду (ст. 322 КПК України), застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового розгляду (ч. ч. 2–6 ст. 333 КПК України), проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336 КПК України).

Загальні положення судового розгляду, віднесені до третьої групи, регламентують вирішення питань, що не увійшли до перших двох груп. Вони є факультативними. Застосування загальних положень цієї групи залежить від того, чи з'являться відповідні обставини під час судового розгляду. До таких загальних положень належать вибір, скасування або зміна запобіжного заходу в суді (ст. 331 КПК України), застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 1 ст. 333 КПК України), об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження (ст. 334 КПК України), зупинення судового провадження (ст. 335 КПК України), зміна обвинувачення в суді (ст. 338 КПК України), висунення додаткового обвинувачення і початок провадження щодо юридичної особи (ст. 339 КПК України), відмова від підтримання обвинувачення (ст. 340 КПК України), погодження вищенаведених питань (ст. 341 КПК України), дії суду під час установлення в судовому засіданні неосудності обвинуваченого (ст. 362 КПК України).

Розкривають процесуальні особливості стадії судового розгляду. Всеохоплююча дія засад кримінального

провадження під час судового розгляду зумовлює процесуальні особливості цієї стадії. Значення процесуальних особливостей судового розгляду полягає в тому, що вони характеризують сутність та розкривають призначення цієї стадії кримінального провадження; відрізняють цей етап кримінальної процесуальної діяльності від інших стадій та проваджень кримінального судочинства; за їх допомогою можна оцінити ефективність цього етапу кримінальної процесуальної діяльності; вони є втіленням теоретичних підходів до побудови центральної стадії кримінального провадження.

Процесуальними особливостями стадії судового розгляду є те, що на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності відбуваються розгляд і вирішення кримінального провадження по суті у вигляді правового спору рівноправних суб'єктів перед судом шляхом безпосереднього дослідження доказів, в умовах змагальності, гласності, реалізації інших засад кримінального провадження та кримінальних процесуальних гарантій, а також дається відповідь на питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Такі процесуальні особливості одержали відображення у загальних положеннях судового розгляду.

Зокрема, у ч. 2 ст. 318 КПК України закріплено форму здійснення судового розгляду, а саме: «судове засідання». Саме судове засідання дає можливість забезпечити участь у судовому розгляді учасників судового провадження, провести необхідні дії пізнавальної спрямованості щодо безпосереднього дослідження доказів, гарантує гласну та відкриту діяльність суб'єктів кримінального провадження, створює умови для змагального способу ведення судового провадження. У зв'язку з цим законодавець докладно унормував наслідки неприбуття учасників судового провадження за викликом у судове засідання (ст. ст. 323–327 КПК України).

Багатосуб'єктність судового провадження зумовлює необхідність регламентації поведінки його учасників та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, забезпечення встановленого кримінальним процесуальним законом порядку судового розгляду, підтримання авторитету суду. На виконання цих завдань спрямовані загальні положення судового розгляду, що визначають право перебувати в залі судового засідання (ст. 328 КПК України), встановлюють обов'язки присутніх у залі судового засідання (ст. 329 КПК України), заходи до порушників порядку судового засідання (ст. 330 КПК України), а також повноваження головуючого в судовому засіданні (321 КПК України).

Як відомо, основним питанням кримінального провадження, що підлягає вирішенню на стадії судового розгляду, є винуватість чи невинуватість обвинуваченого. Однак сфера здійснення судового розгляду не є безмежною. Вона має встановлені кримінальним процесуальним законом рамки, які є умовою забезпечення обвинуваченому права на захист, гарантією реалізації прав і законних інтересів потерпілого, цивільного позивача. Йдеться про межі реалізації основних (первинних) кримінальних процесуальних функцій під час судового розгляду,

що визначені за колом осіб та змістом обвинувачення (§ 2 глави 28 КПК України).

Означені процесуальні особливості судового розгляду знаходять розкриття у таких загальних положеннях, як незмінність складу суду (ст. 319 КПК України) та безперервність судового розгляду (ст. 322 КПК України). Перше призначене забезпечити добру поінформованість суддів про обставини кримінального провадження, а друге створює необхідні умови для одержання об'єктивної інформації про обставини кримінального провадження та виключає можливість спотворення її доказами з інших справ.

Поширюються на усіх суб'єктів, що беруть участь у судовому розгляді, та на присутніх у залі судового засідання, поширюють дію на усі етапи судового розгляду незалежно від категорії кримінального провадження, здійснюють вплив на вчинення багатьох процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень, стосуються усіх видів проваджень у суді першої інстанції. Загальні положення судового розгляду комплексно регулюють сферу визначеної законодавцем кримінальної процесуальної діяльності. Структурними елементами цієї діяльності є наділені процесуальним статусом суб'єкти, які реалізують різні кримінальні процесуальні функції, система процесуальних дій та система процесуальних рішень, що виконують та ухвалюють суб'єкти.

Загальні положення судового розгляду підлягають застосуванню у звичайних, спрощених та зі складнішою процесуальною формою провадженнях. Виняток становить спрощене провадження щодо кримінальних проступків. Відповідно до ч. 2 ст. 381 КПК України суд розглядає обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта. Однак тоді, коли суд визнає за необхідне призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, то у такому судовому розгляді загальні положення діятимуть без обмежень.

Висновки. На підставі проаналізованих ознак можна запропонувати таке визначення загальних положень судового розгляду: це передбачені у кримінальному процесуальному законі правила, що є проявом реалізації засад кримінального провадження у стадії судового розгляду, розкривають процесуальні особливості стадії судового розгляду, спрямовані на регламентацію організації та проведення судового розгляду, деяких приписів щодо дослідження та збирання доказів у цій стадії, а також вирішення інших питань, що виникають під час судового розгляду, та поширюються на усіх суб'єктів, що беруть участь у судовому розгляді, на присутніх у залі судового засідання, поширюють дію на усі етапи судового розгляду незалежно від категорії кримінального провадження, здійснюють вплив на вчинення багатьох процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень, стосуються усіх видів проваджень у суді першої інстанції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
2. Кіцен Н.В. Загальні умови перевірки вироків, постанов, ухвал суду, які не набрали законної сили : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса, 2011. 20 с.
3. Косович В.М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 488 с.
4. Словник української мови : в 11 т. Т. 3. Київ : Наукова думка, 1972. 744 с.
5. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1973. 600 с.
6. Словник української мови : в 11 т. Т. 7. Київ : Наукова думка, 1976. 700 с.
7. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удапової, Д.П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
8. Павловський В.В. Загальні положення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 246 с.

9. Уваров В.Г. Теоретико-правові умови загальних положень кримінального процесу. *Форум права*. 2008. № 1. С. 415–419.
10. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
11. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юридична думка, 2005. 548 с.
12. Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 234 с.
13. Дудко Н.А. Общие условия судебного разбирательства в системе гарантий социалистического правосудия : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судоустройство; прокурорский надзор; криминалистика» ; Московский университет им. М.В. Ломоносова. Москва, 1984. 216 с.
14. Милушев Д.В. Общие условия судебного разбирательства как институт уголовно-процессуального права. *Leges Si Viafa*. 2017. № 4. С. 49–52.
15. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>.
16. Кримінальний процес : підручник / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
17. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін. Харків : Національна академія правових наук України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
18. Антошак Д.І. Суть та значення загальних положень судового розгляду кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародно-го гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 28. С. 127–130.
19. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. II. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. 607 с.